

Imoral și „inocent” – cazul lagărelor secolului XX

Lect. drd. Viviana Ivlampie

Abstract

The separation from the XX-th century and its survey from the perspective of the moral judgement put in evidence the unique illness of the society which believed itself to be in the avanguard of civilization: the concentration camp. Indifferent of the nature of the regime to which the incarcerated ones served as victims, this new type of sufferance has a cause impossible to justify with respect to the moral, juridical or educational basis of the punishing act: the ideology of naturalizing a utopia towards which the sacrificed generation not only that didn't show affiliation, but had not even been aware of it.

Un criteriu neonorant al abordării istoriografice a perioadei cuprinse între secolele XIX-XX, ar putea fi cel ce s-ar impune din perspectiva sistemului carceral și concentraționar. Urmare a apelului făcut de Hannah Arendt de a realiza o istorie a lagărelor de concentrare, cercetătorii Joël Kotek și Pierre Rigoulot, fără a avea pretenția de exhaustivitate, abordează sistemele concentraționare cele mai variate și cele mai importante, distribuite în timp și spațiu, pornind din Cuba și ajungând până în fosta Iugoslavie, poposind apoi în Vietnam și China, neuitând nici războaiele de eliberare (cubanez și algerian), nici represiunea colonială în Africa, nici KZ-urile naziste și nici GULAG-ul sovietic.

Ideea de lagăr este tipică pentru secolul al XX-lea: peste tot lagăre, o mulțime de lagăre. Să fie lagărul apanajul exclusiv al secolului XX în situația în care toată ideologiile și filosofiele proslăveau omul și meditau asupra condiției umane? Se pare că da. Înființarea lagărelor pentru civili a debutat în Cuba, în 1896. Apoi în Africa de Sud în 1900 și în Namibia în 1904. Sintagma „lagăr de concentrare” apare prima dată într-un dicționar francez în 1906, iar în 1914 țările beligerante din primul război mondial „internează” civili inamici care se aflau pe teritoriul lor. Dar, încă o dată, noțiunea de „lagăr de concentrare” trebuie nuanțată. Faptul că lagărele provin din modernitate este indubitabil, dar nu este mai puțin adevărat că ele ascund realități mai vechi. De exemplu, britanicii au înființat, într-adevăr, lagăre de concentrare în timpul războiului cu burii, numai că aceste lagăre – numite *laagers* – au foarte puține lucruri în comun cu KZ-urile naziste. De-a lungul secolelor XIX și XX, aceeași expresie va desemna centre de detenție, lagăre de internare, lagăre de muncă, complexe concentraționare sau lagăre de exterminare.

Rezultă clar că locuțiunea **lagăr de concentrare** este unul dintre cuvintele polisemantice (și nu neapărat din punct de vedere gramatical) – asemeni termenilor de **genocid** sau **Holocaust** – care generează multe confuzii și prea mult relativism. Spre

exemplu, stadionul național din Chile, în 1974, a reprezentat, pentru unii analiști, cel mai mare lagăr de concentrare din lume!

De aceea, credem că o definiție exhaustivă din punct de vedere lexical a sintagmei menționate mai sus nu se poate da și poate ar fi mai bine să analizăm polisemia unității lingvistice după funcțiile pe care le-au avut lagărele de concentrare. Mai precis, să vedem la ce au folosit ele, scopul lor ultim și dacă un asemenea scop poate fi întemeiat moral sau, dimpotrivă, intră în contradicție totală cu moralitatea.

Dintr-o ultimă analiză deducem că ele au fost înființate pentru:

a) Izolarea cu titlul **preventiv** a unei părți a corpului social, adică indivizi (sau grupuri) considerați **suspecți**, dar nu **vinovați** din punctul de vedere al justiției țării lor, adică nu judecați sau condamnați. Peste tot în lumea concentraționară s-a respectat principiul: mai bine să bagi zece nevinovați după gratii decât să riști să pierzi din vedere un adevărat adversar. Chiar nevinovați fiind, suspecții pot deveni potențiali dușmani, iar statul represiv sau imperiul colonial nu-și pot asuma riscul menținerii lor în libertate. În acest caz, exemplele sunt numeroase. Iată câteva dintre ele: odată cu debarcarea trupelor britanice pe teritoriul Turciei, în timpul primului război mondial, populația armeană ce se afla la granița cu Rusia, sub pretextul colaborării ei cu Aliații, a fost deportată în Siria, la Harput, care aparținea Imperiului otoman, din ordinul lui Mehmet Talaat.

Un alt act semnificativ în această privință: după ce japonezii au atacat și distrus flota americană de la Pearl Harbour, pe 7 decembrie 1941, autoritățile americane au decis izolarea cetățenilor de naționalitate sau descendență japoneză. Umiliți și îngrijorați, americanii văd dușmani peste tot. La 21 iunie 1942 se deschide primul lagăr de internare pentru japonezi, aparținând diferitelor categorii profesionale, la Manzanar.

b) Pedepsirea și reeducarea „prin ordine și curățenie” la naștiți, prin „reformă mentală” la chinezi

și prin „sistemul demascărilor”, asemănător în principiu celui chinez, la români în penitenciarul de la Pitești. În toate cazurile, este vorba despre „dezintoxicarea” intelectuală a cetățenilor „rătăciți” pe calea unor ideologii înșelătoare și nefaste. Procedura urmată este de la martirizare la mântuire, lagărul sau închisoarea selectându-i pe cei care vor muri, nerenunțând la principiile lor, de cei ce vor trăi călăuziți (luminăți) de noua ideologie.

c) Terorizarea populației civile sau intimidarea societății prin arestări, torturi, propagandă etc. Frica este cea care va pune stăpânire, progresiv, pe toți indivizii.

d) A profita de o mână de lucru, mai mult sau mai puțin remunerată, după caz, care să muncească neîncetat. Lagărul apare ca un loc de răscumpărare prin muncă, uneori cu prețul morții prin epuizare sau ca un loc pur și simplu de moarte. Ideea de muncă s-a impus în toate sistemele concentraționare, mai devreme sau mai târziu. „La origine, lagărul era un instrument de control social unde munca își are locul ei într-un context când de reeducare (a insufla simțul muncii), când de abrutizare (munca este inutilă și umilitoare). Munca contribuie la abrutizare, la slăbirea rezistenței fizice a deținuților ca să le frângă mai ușor forța morală”. (J. Kotek, P. Rigoulot, *Secolul lagărelor*, Editura Lucman, București, p. 32). Indiferent de succesiunea sau simultaneitatea abordării aspectelor muncii (reeducare sau abrutizare), rezultatul era unul și același: epuizarea fizică și psihică și în cele din urmă, pentru unii, moartea. Dar, ce mai conta suprimarea fizică a câtorva zeci de mii de oameni dintr-un lagăr, când alte zeci de mii urmau să-i înlocuiască?

e) Refacere socială. Lagărul prefigurează imaginarul totalitar fie prin epurare rasială (regimul nazist), fie prin epurare socială (regimul sovietic). Lagărele specifice regimurilor totalitare sunt atât instrumente ale terorii totale cât și ale refacerii sociale, numai că, pentru unii, ele simbolizează **infernul real**, în timp ce pentru alții reprezintă **paradisul ce se va înstăpâni**. Din punct de vedere ideologic, atât regimul nazist cât și cel sovietic s-au dorit a fi soteriologice, purificatoare, rasial și respectiv social. Nu putem nega niciuna dintre cele două regimuri idealul comunitar sau umanitar. O patrie glorioasă, cu un popor puternic, viguros și sănătos, cu o cultură demnă de adevărați supraoameni și care să se impună Europei pe de o parte, și pe de altă parte instaurarea celui mai uman regim pe care l-a cunoscut vreodată istoria, cu o societate în care clasele ar fi dispărut, iar această omogenizare ar fi permis recunoștința reciprocă a cetățenilor. Dar aceste mișcări ce tindeau spre un scop absolut nu s-au sfiit să abordeze cele mai nemiloase tehnici, deoarece, conform ambelor doctrine ideologice, numai violența putea da naștere societății ideale.

f) Eliminarea lentă sau rapidă a elementelor considerate periculoase din punct de vedere rasial sau social, se făcea în lagăre de concentrare care constituiau, propriu-zis, esența fenomenului totalitar,

cum ar fi KZ-urile naziste, Gulagul și sistemele concentraționare comuniste asiatice – **laogai**. Aceste lagăre se caracterizează printr-o logică multiplă de înjosire, de reeducare, de muncă și de distrugere. Ele au drept vocație **durata**: momentul „ales” depinde de rezistența fizică și morală a deținutului.

Funcțiilor enumerate mai sus le corespund trei tipuri de lagăre de concentrare: 1) lagăre de internare; 2) lagăre de concentrare propriu-zise și 3) **centrele de exterminare sau de executare imediată** de la Belzec, Chelmno, Sobibor, Treblinka, Auschwitz și Majdanek pe care nici naștii nu le numeau locuri de execuție, ci vorbeau mai curând de „comando-uri speciale”. În aceste centre era capătul liniilor ferate. Ele nu erau pregătite pentru adăpostirea deportaților evrei, deoarece acesta era ultimul lor drum: spre moarte. Noi am putea numi cele șase centre naziste de exterminare în masă **tărâmul Gheenei**. În această lume nu au existat eroi, ci numai moarte, într-un anonim absolut. Oamenii vii au fost transformați în cadavre imediat după sosire. Nu există un **dispreț mai profund față de ființa umană** decât lagărele morții. Trebuie să recunoaștem, însă, că mortalitatea este deseori superioară în lagărele sovietice față de echivalentele lor naziste. Dar, dacă Vorkuta, Magadan, Solovki sau Kolima nu sunt cu nimic mai prejos decât Mauthausen și Dora (și aici se moare, și încă mult), totuși, aceste lagăre nu se pot compara cu Auschwitz-Birkenau, Treblinka ș.a. Am putea pune pe picior de egalitate criminalitățile concentraționare sovietice și naziste? Pentru Soljenișin problema este clară: **lagărele au fost inventate pentru exterminare**. Exterminarea este pentru el esența sistemului concentraționar sovietic. Referitor la Bêlomorkanal afirma: „Stalin avea nevoie să aibă undeva un mare șantier de construcții care să folosească deținuții, un șantier care să înghită o mare cantitate de mână de lucru și de vieți (surplusul de oameni datorat «dechiaburizării», cu siguranța unei camere de gazare, dar, în plus, economică ...”. Apoi, adaugă mai aspru: „Asta era mașina de ucis. Duceam lipsă de gaz ca să facem camere de gazare”. (Alexandr Soljenișin, *Arhipelagul Gulag*, vol. II, Editura Univers, București, 1997). Și în lagărele sovietice se murea, dar moartea era indirectă pentru că nu existau camere de gazare. În U.R.S.S. **ocnașii mor la locul de muncă**.

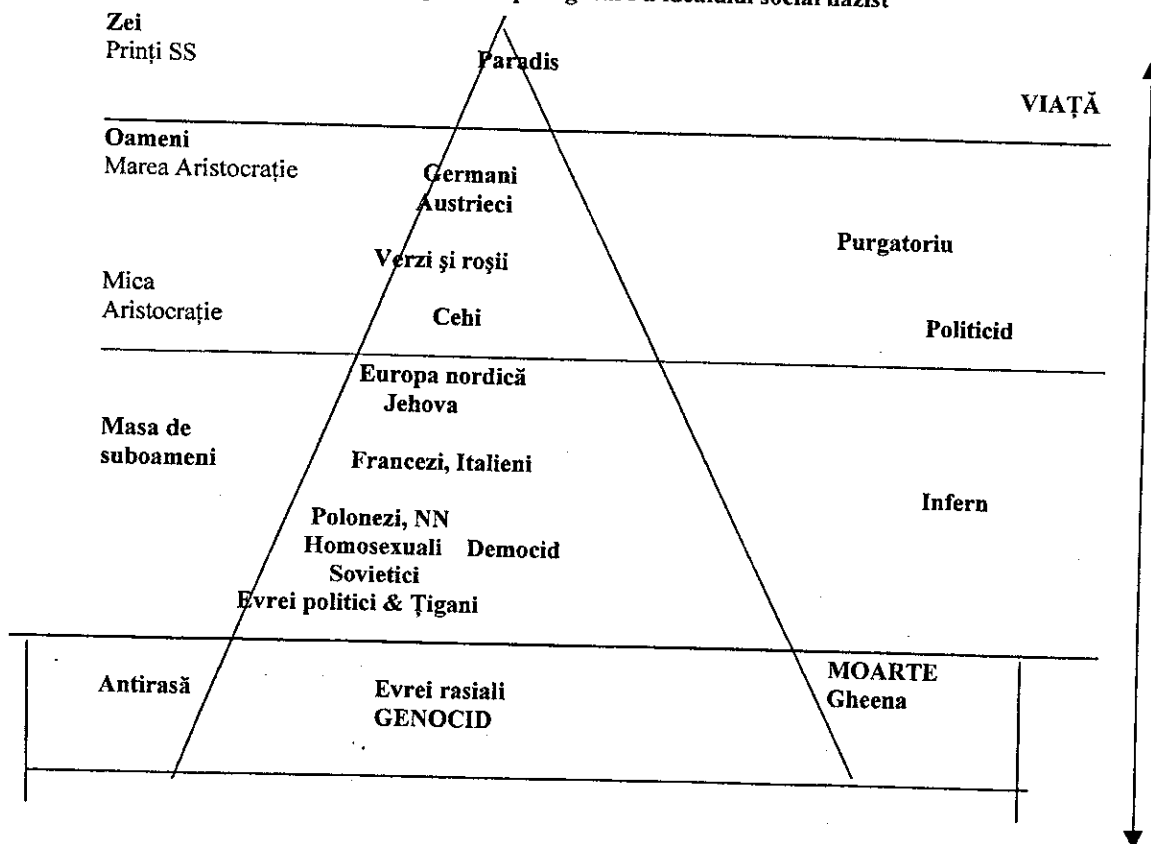
Naziștii au făcut din exterminare scopul lor mărturisit. Nu însă și sovieticii. Așa cum nu trebuie să luăm întocmai ideologia care pretinde să **reumanizeze** deportații din Gulag, tot așa nu putem deduce o finalitate internațională pornind de la efectele constatate, adică moartea masivă a milioane de oameni nevinovați. În U.R.S.S. era vorba să se izoleze, să se pedepsească, să se **producă**, chiar dacă aceasta ducea la moartea deținuților. În cazul evreilor deportați de naști aceștia trebuiau să piară imediat. Este adevărat că maniera de a ucide nu constituie un criteriu de evaluare. Moartea este moarte oricum și trebuie să ne stăpânim în a face o comparație între o „moarte sovietică” și o „moarte nazistă”. Așa cum

foarte sugestiv se exprima Alain Besançon: „Nimeni nu poate ști ce simțea un copil care inhala gazul Zyklon B sau care murea de foame într-o izbă ucraineană”. (Alain Besançon, *Nenorocirea secolului. Despre comunism, nazism și unicitatea «Șoah»-ului*, Editura Humanitas, 1999, p. 32).

Singura comparație reală pe care o suportă nazismul și comunismul este faptul că sunt două specii ale aceluiași gen: genul ideologic. Seducția pe care au exercitat-o, natura puterii lor, tipul de crime comise au legătură cu ideologia. Și într-un caz și în celălalt obiectivul fundamental, propus și promis, este crearea omului nou și transformarea radicală a societății. Pentru atingerea acestui scop sunt utilizate toate mijloacele de coerciție economică, politică și juridică pe care le îngăduie dictatura. Un rol, de asemenea, important revine partidului unic format dintr-o elită înzestrată cu o „conștiință superioară” celei a maselor. Ambiția creării omului-nou conduce la instaurarea regimului concentraționar în care unii

sunt uciși pentru că sunt suboameni, iar alții sunt reeducați în conformitate cu sensul noii istorii. Totalitarismele sunt, în orice caz, antiindividualiste. Nu este permisă abaterea de la linia politică unică. Societatea, în ansamblul ei, trebuie să fie un monolit, care are datoria să se debaraseze de elementele ostile, dușmănoase. Trebuie să se elimine tot ceea ce se diferențiază, tot ceea ce întreține diversitatea și pluralismul. Nimeni și nimic nu trebuie să se opună Unității. În lagăre sunt trimiși cetățenii a căror existență și concepție despre viață nu este compatibilă cu evoluția societății remodelate după crierii „descifrate științific”. KZ-urile naziste aveau misiunea de a pregăti colonizarea Estului Europei. În același timp, propaganda oferea o idee despre ceea ce ar trebui să fie societatea ideală din perspectiva SS: o societate binară și sclavagistă. În *Secolul lagărelor*, J. Kotek, P. Rigoulot ne propun următoarea schemă spre a înțelege idealul social nazist:

Lagărul ca prefigurare a idealului social nazist

Gulagul prefigura și el noua societate sovietică de natură egalitară și productivistă: eliminarea claselor și etniilor fără deosebire și munca epuizantă, pe viață și pe moarte.

În ceea ce privește falsificarea valorilor, comunismul a dat dovadă de mai multă abilitate. Atrocitățile comise de acest sistem au fost considerate mai aproape de bine decât crimele nude ale nazismului, fapt care a permis comunismului să se extindă și să cucerească mai multe conștiințe.

Minciuna a stat la baza crimei și a făcut-o mai tentantă și mai periculoasă. Mai periculoasă pentru că propaganda comunistă este insidioasă, pentru că disimulează sub aparența actelor bune actele rele pe care le săvârșește. Pentru nazisti, dușmanii sunt identificați de la bun început. Ei trebuie eliminați. Pentru comuniști, în principiu, toată lumea poate dobândi calitatea de dușman. În nazism se face simțit un calm metodic, o discernere la rece a cruzimii și a epurării, în timp ce în comunism avem de-a face cu o

perfidie inimaginabilă care pervertește sufletele neatente – o bună parte a populației primește în bună credință pedagogia minciunii. Formată după un vechi cod moral ea îi iubește pe noii conducători care-i promit fericirea și îndreptarea neregulilor sociale. Consideră că de abia acum trăiește în dreptate și dă o mână de ajutor autorităților denunțându-i pe dușmanii socialismului și fiind de acord ca aceștia să fie expropriați, uciși. Se asociază exterminării acestora din urmă din pricina ignoranței, a dezinformării și a judecăților false. Fiecare condamnare este urmată de un miting de aprobare la care „demonștranzii” iau parte din teamă sau din interes. Dar, odată cu „marea epurare” teama se instalează pretutindeni, iar înjosirea morală, până acum inconștientă, se strecoară în conștiință. Cel mai răspândit sentiment este disperarea, apoi, dezgustul de sine (acolo unde este cazul, nu ne referim aici la nostalgicii comunismului). Pedagogia minciunii a fost mai traumatizantă și mai mutilantă, la o adică, decât represiunea în sine.

Adevărat este că nazismul și comunismul au încercat să schimbe norma morală, conștiința binelui și a răului. Din această cauză au fost comise acte inimaginabile și inacceptabile pentru secolul al XX-lea și de fapt pentru umanitate în general. Intensitatea crimei naziste a atins un nivel pe care comunismul nu

l-a egalat, dar din punct de vedere teoretic considerăm că acesta din urmă a indus o distrugere morală mai extinsă și mai profundă.

În loc de concluzie, făcând apel, din nou, la Besançon, cităm exemplul unui editorialist al ziarului L'Humanité, care în urma apariției *Cărții negre* a declarat că cele 85 de milioane de morți nu afectau prin nimic idealul comunist. „Nu reprezentau decât o regretabilă rătăcire. După Auschwitz, a continuat el, nu mai poți fi nazist; dar după lagărele sovietice, poți rămâne comunist. Acest om, care vorbea cu sinceritate nu-și dădea câtuși de puțin seama că tocmai formulase cea mai neiertătoare condamnare. Nu realiza că ideea comunistă pervertise până într-atât principiul realității și principiul moral, încât putea într-adevăr supraviețui celor 85 de milioane de cadavre, în vreme ce ideea nazistă se prăbușise sub povara victimelor sale. Crezând că vorbește ca un onest, idealist și intransigent, rostise o frază monstruoasă. Comunismul este mai pervers decât nazismul pentru că nu-i cere omului să facă în mod conștient pasul moral al criminalului și pentru că se servește de spiritul de justiție și de bunătate, prezent pe întregul glob, ca să răspândească peste tot răul. Fiecare experiență comunistă reîncepe în inocență”.

(op.

cit.,

pg.

63-64).